
La Barcelona tardoantiga: urbanisme, societat i comerç als segles V-VII

Julia Beltrán de Heredia Bercero*

Resum

La Barcino tardoantiga visqué tot un seguit de canvis urbans: pèrdua de funció dels edificis públics, abandó de la xarxa de sanejament, augment dels nivells de circulació, una certa desestructuració urbana, ocupació i estretament dels antics vials i aparició de noves formes d'habitatge. També l'espoli i la reutilització de les pedres dels vells edificis en les noves construccions: la ciutat era una pedrera permanent. A més, es documenta un progressiu procés de compartimentació de les *domus* romanes, les luxoses vivendes de les antigues elits, que van ser convertides en cases de veïns. Aquests indicadors són el reflex del canvis socials que s'estaven produint, indicadors que permeten de situar la investigació sobre la ciutat més enllà de les tipologies urbanes. La ciutat tardoantiga era fonamentalment un centre administratiu i de culte, una ciutat que girava al voltant d'un punt fort, la comunitat cristiana i el seu bisbe. En aquest sentit, el grup episcopal va prendre força a l'angle nord de la ciutat, al costat de la muralla. L'arqueologia i les fons escrites parlen de la importància de la ciutat a la segona meitat del segle VI dC., una importància impulsada per l'Església i l'Estat visigot. Així, d'una banda, va ser un període en què es van celebrar dos concilis i en el que la influència del bisbat de Barcino es pot veure també en el document *De Fisco Barcinonensis*, i de l'altra, el paper econòmic quedà reforçat per l'emissió de moneda sota el regnat de Leovigild i Recared, encuyaments de Barcinona. La ciutat va mantenir vius els circuits comercials, com mostren les troballes que procedeixen de tot l'arc de la Mediterrània (Eivissa, illa de Lípari, el sud d'Itàlia, Sardenya, Cartagena i els tallers del nord d'Àfrica, a les actuals Tunísia, Algèria i Líbia). Una ciutat receptora i consumidora, però també productora, com mostren els estudis dels darrers anys sobre la ceràmica d'aquest període, que ens parlen d'una dinàmica comercial complexa.

Resumen

La Barcino tardoantigua vivió toda una serie de cambios urbanos: pérdida de función de los edificios públicos, abandono de la red de saneamiento, aumento de los niveles de circulación, una cierta desestructuración urbana, ocupación y estrechamiento de los antiguos viales y aparición de nuevas formas de vivienda. También el expolio y la reutilización de las piedras de los viejos edificios en las nuevas construcciones: la ciudad era una cantera permanente. Además, se documenta un progresivo proceso de compartimentación de las *domus* romanas, las lujosas viviendas de las antiguas élites, que fueron convertidas en casas de vecinos. Estos indicadores son el reflejo de cambios sociales que se estaban produ-

* Museu d'Història de Barcelona (MUHBA).

ciendo, indicadores que permeten situar la investigació sobre la ciutat més allá de les tipologies urbanas. La ciutat tardoantiga era fonamentalment un centre administratiu i de culte, una ciutat que girava en torn a un punt fort, la comunitat cristiana i el seu bisbe. En este sentit, el grup episcopal tomà força en el àngul nord de la ciutat, junt a la muralla. La arqueologia i les fonts escrites parlen de la importància de la ciutat en la segona mitat del segle VI dC., una importància impulsada per la Iglesia i el Estat visigot. Así, per un costat, fou un període en que se celebraren dos concilis i en el que la influència del bisbat de Barcino se pot veure també en el document *De Fisco Barcinonensis*, i, per l'altre, el paper econòmic quedà reforçat per la emissió de moneda sota els regnats de Leovigild i Recaredo, acuñacions de Barcelona. La ciutat mantingué vives les xarxes comercials, com mostren els hallazgos que proceden de tot el arc del Mediterràneu (Ibiza, illa de Lípari, el sud de Itàlia, Cerdeña, Cartagena i els tallers del nord de Àfrica, en les actuals Túnez, Argèlia i Líbia). Una ciutat receptora i consumidora, però també productora, com mostren els estudis de los últims anys sobre la ceràmica de este període, que nos parlen de una dinàmica comercial complexa.

Del segle IV dC al període visigot¹

Al segle IV dC *Barcino* era una ciutat pròspera i dinàmica, amb una clara continuïtat tant en els espais públics com privats, capaç d'emprendre projectes de gran importància, com la construcció d'un nou recinte emmurallat, i al mateix temps mantenir en funcionament la xarxa de sanejament.

La ciutat presentava una dinàmica econòmica important, com ho palesa la gran quantitat i varietat d'àmfores que s'hi han localitzat.² Tanmateix, es donava una activitat edilícia que es constata en la construcció de noves i riques *domus*, com la de l'actual carrer de Sant Honorat, i en les reformes de les ja existents, les quals s'ornamentaren amb pintures i mosaics, com podem veure a la *domus* del carrer d'Avinyó i a la del carrer del Bisbe Caçador, que inclou la construcció d'unes termes privades.³ Amb posterioritat al segle IV dC s'ha de situar també la construcció d'unes termes localitzades a l'excavació del Pati d'En Llimona, unes termes igualment vinculades a l'àmbit privat d'una *domus*. De la mateixa manera, sembla que la *domus* de la plaça de Sant Miquel incorporava una instal·lació termal privada que ocupava part d'un vial. I la localització d'un mosaic del segle IV dC a principis dels

1. El projecte d'investigació sobre la tardoantiguitat a *Barcino*, dirigit per la que subscriu i el professor C. Bonnet, iniciat l'any 1997, ha permès de situar Barcelona en el mapa nacional i internacional pel que fa a aquest període. A tall de resum, vegeu: J. BELTRÁN DE HEREDIA i C. BONNET, «Orígens i evolució del conjunt episcopal de Barcino: dels primers temps cristians a l'època visigòtica», dins J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO (dir.), *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la Plaça del Rei de Barcelona*, Museu d'Història de la Ciutat. Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, 2001, pàg. 74-93; J. BELTRÁN DE HEREDIA i C. BONNET, «Nouveau regard sur le Groupe Episcopal de Barcelone», dins *Seminari di Archeologia Cristiana. 2003-2004. Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana. Rivista di archeologia cristiana*, LXXX (2005), pàg. 137-158; J. BELTRÁN DE HEREDIA, «*Barcino* durante la antigüedad tardía», *Zona Arqueológica: Recópolis y la ciudad en la época visigoda* (Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares), 9 (2008), pàg. 274-291.
2. C. CARRERAS, «Els abocadors en el món romà: el cas de *Londinium* i *Barcino*», *Pyrenae*, 29 (1998), pàg. 147-160.
3. F. FLORENSA i A. GAMARRA, «L'excavació del jaciment arqueològic del carrer Sant Honorat 3 de Barcelona», *Tribuna d'Arqueologia* (Generalitat de Catalunya, Barcelona), 2003-2004 (2006), pàg. 189-209. A. MARTÍN, N. MIRÓ i E. REVILLA, «El complejo termal privado de la domus de la calle del Bisbe Caçador de Barcelona», dins *AAVV, Termas Romanas en el Occidente del Imperio: II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón: Gijón 1999*, Gijón, VTP, 2000, pàg. 283-288.

anys setanta del segle XX, conegut com el “mosaic del circ”, s’ha posat també en relació amb una instal·lació termal,⁴ però podria tractar-se perfectament d’una habitació calefactada d’un àmbit domèstic sumptuós.

Aquestes actuacions tardanes als àmbits domèstics que comporten la construcció de termes privades mostren com les elits de la ciutat tendien a privatitzar la higiene en un moment en què algunes termes públiques ja havien estat amortitzades i d’altres, segurament, es sostenien amb dificultat degut a la desaparició de l’e-vergetisme o patrocini imperial, municipal o de particulars propis de la societat romana. Unes elits urbanes que, tal com va expressar el bisbe en referir-se a la comunitat cristiana de Barcelona en el segle IV dC, vivien rodejades de tot tipus de luxes.⁵

En el segle IV dC, el *forum* estava en funcionament; prova d’això és una inscripció honorífica dedicada a Numio Emiliano Dextro, procònsol d’Àsia entre els anys 379 i 385.⁶ També en el segle IV dC es construí un nou recinte emmurallat, adossat per l’exterior al ja existent i reforçat amb setanta-sis torres. El pas de ronda es trobava rematat per merlets i pavimentat amb *opus signinum*.⁷ La construcció de la nova muralla va suposar l’amortització d’un seguit d’espais localitzats al seu exterior i adossats al llenç defensiu, com les termes portuàries de Correu Vell, a tocar de la porta de Mar, o els diversos espais d’hàbitat.⁸

Igualment, cal situar en el segle IV dC la construcció del *castellum*, un edifici de planta quadrangular fortificat amb un mur defensiu i set torres, que incorporà a la ciutat un recinte situat extramurs que incloïa nombroses construccions datades a l’Alt Imperi.⁹ Sens dubte, es tractava d’una defensa avançada, un espai fortificat que depassava la línia de muralla en direcció a la façana costanera. La seva funció no s’ha establert amb seguretat, però creiem que es tractava d’un punt estratègic i de control, en relació amb el port i el comerç marítim.

En el segle IV dC sembla que s’amortitzaren de manera massiva les necròpolis extramurs i es desmuntaren els monuments funeraris per tal d’aprofitar-ne la pedra en l’obra militar de la muralla. Però, segurament, aquest fet devia estar també condicionat per l’aparició del cristianisme, que va comportar tot un seguit de canvis que afectaren tant la vida urbana, social i política com la concepció del món funerari; una nova manera d’enfocar els ritus de trànsit que transformaria definitivament la imatge del *suburbium*.

4. C. MIRÓ i F. PUIG, «Edificios termales públicos y privados en *Barcino*», dins AAVV, *Termas Romanas...*, pàg. 171-178.
5. El bisbe Pacià diu d’ells, amb un cert to crític, que «viuen en palaus de marbre, van ajupits de tant or com porten al damunt, arrossegueu cues de seda, van maquillats amb carmí i a més no falten els jardins i llocs de repòs al costat del mar, vins exquisits, banquetes esplèndids i un descans per a la vellesa».
6. G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptions Romaines de Catalogne IV. Barcino*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1997.
7. N. MIRÓ, «Noves dades sobre la muralla romana de *Barcino*: el pas de ronda conservat al carrer de l’Arc de sant Ramon del Call», *Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 3 (2005), pàg. 82-101.
8. Ens referim a les estructures localitzades a l’interior i junt a les torres 12, 16, 21, 22, 26 i 69 de la muralla del segle IV dC.
9. J. HERNÁNDEZ, «The *Castellum of Barcino*: from its early roman empire origins as a monumental public place to the late antiquity fortress», *QUARHIS*, 3 (2005), pàg. 74-91.

El cristianisme, un motor de canvi

Les transformacions que patí la ciutat clàssica com a conseqüència de la implantació del cristianisme van ser importants. L'aparició de la nova religió i dels nous edificis de culte marcà el paisatge urbà, amb uns canvis notables en l'organització espacial que alteraren la fisonomia de la ciutat.

A Barcelona, com a tants altres llocs (per exemple, Aosta o Bèrgam, a Itàlia), l'aparició del nucli episcopal s'associa a un emplaçament determinat, en el nostre cas la *domus* de Sant Iu, situada al costat del *forum*. La donació a favor de l'Església d'una part d'aquesta propietat va facilitar la implantació del grup episcopal a l'interior de la ciutat. Molt probablement, les habitacions sobre les que es va edificar la primera basílica ja havien servit per al culte cristià.

En el segle IV dC, *Barcino* era seu episcopal. Coneixem l'existència de tres bisbes: Pretextat (343), Pacià (370-390) i Lampí (391-400), però les dades arqueològiques per al període són escasses. Tot i així, podem situar el primer emplaçament cristià a l'angle nord de la ciutat, a tocar de la muralla. Cal suposar l'existència d'una basílica en el lloc de l'actual, però l'absència d'excavacions impedeix qualsevol tipus de comprovació. Pel contrari, sí que es coneix arqueològicament el primer baptisteri: es conserva part d'una pila baptismal de planta quadrada i el sistema d'evacuació d'aigua que va ser aprofitat en la pila octogonal del baptisteri posterior.¹⁰ La *domus* de Sant Iu va conviure amb la nova organització, que alterà totalment la retícula urbana d'aquest sector de la ciutat, ja que la basílica cristiana es desenvolupà transversalment a un vial. Començà, així, el procés d'apropiació de tot aquest sector de la ciutat per part de l'Església.

Al nord-est de la *domus* es localitzen unes instal·lacions industrials –una *cetaria* i una indústria vinícola– que creiem que van passar a ser propietat de l'Església per un acte d'evergetisme.¹¹ A Hispània es va començar a posar de manifest una relació entre les seus episcopals i el comerç i la producció. Per exemple, la *cetaria* de *Portum Sucrone* s'ha relacionat amb el paper econòmic de la seu episcopal de València, que a més tenia una *cetaria* a tocar del propi grup episcopal. També es coneixen monestirs com el de Punta de l'Illa, a Cullera, o el de Mura, a Llívia, tots dos d'època tar-

10. J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO i C. BONNET, «Nouvelles données sur le baptistère de Barcelone», dins Mario MARCENARO (ed.), dins *Albenga città episcopale: tempi e dinamiche della cristianizzazione tra Liguria di ponente e Provenza. Convegno internazionale e tavola rotonda. Albenga, palazzo Vescovile, sala degli Stemmi e sala degli Arazzi, 21-13 settembre 2006*, Albenga, Istituto Internazionale di studi liguri, 2007, pàg. 771-820.

11. J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «La elaboración del vino en el mundo romano: la instalación urbana de producción de vino en Barcino», dins AAVV, *El vi a l'antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, Actes (Barcelona 6-9 de maig de 1998)*, Badalona, Museu de Badalona, 1998, pàg. 277-282; «La Cetaria de Barcino. Una factoria de salazon del siglo III dC en el yacimiento de la plaza del Rey de Barcelona», dins J. MOLINA VIDAL i M. J. SÁNCHEZ FERNÁNDEZ (coord.), *III Congreso internacional de estudios históricos: El Mediterráneo. La cultura del mar y de la sal (Santa Pola, 25-29 octubre, 2004)*, Santa Pola, Ayuntamiento de Santa Pola, 2005, pàg. 187-193; «Cetariae bajo imperiales en la costa catalana: el caso de Barcino» dins L. LAGÓSTENA, D. BERNAL, A. ARÉVALO (ed.), *Salsas y salazones de pescado en occidente durante la antigüedad. Actas del Congreso Internacional Cetariae (Cádiz, 7-9 Noviembre, 2005)*, Cádiz, Universidad de Cádiz, 2005, pàg. 277-284; «Premses vineres i instal·lacions vinícoles a *Barcino*», dins C. CARRERAS i J. GUITART (ed.), *Barcino I. Marques i terrisseries d'àmfores al pla de Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, pàg. 119-130; J. BELTRÁN DE HEREDIA, M. COMAS, E. GURRI i J. JUAN TRESSERES, «Noves aportacions sobre la producció de vi a la Laietània romana: instal·lacions vinícoles i anàlisis de residus», *QUARHIS*, 2 (2006), pàg. 92-107; J. BELTRÁN DE HEREDIA i M. COMAS, «Instal·lacions vinícoles vinculades a *domus*: Els exemples de *Barcino* i *Baetulo*», dins M. PREVOSTI i A. MARTÍN (coord.), *El vi tarraconense i laietà ahir i avui. Actes del simposium*, Tarragona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2009, pàg. 151-165.

doantiga, que disposaven d'instal·lacions industrials annexes a les estances monàstiques.¹² Tot plegat evidència també un fort paper en temes econòmics per part de l'Església.

L'urbanisme de *Barcino*, un element en constant transformació¹³

A partir del segle v dC, a Hispània es van produir un seguit de canvis en el paisatge urbà que, com ja han expressat altres autors, eren el reflex dels canvis socials que s'anaven produint. D'altra banda, com ja ha assenyalat Lauro Olmo en diverses ocasions, la contextualització de la ciutat visigoda en un marc social permet de situar la investigació més enllà de les tipologies urbanes.¹⁴

Pel que fa a *Barcino*, a partir del segle v dC es pot parlar d'una pèrdua de la funció dels edificis públics, d'una certa desestructuració urbana, de l'abandó progressiu de la xarxa de sanejament, de l'aparició de noves formes d'hàbitat o d'una nova ocupació dels vials. I també de l'espoliació i la reutilització de les pedres dels vells edificis en les noves construccions: la ciutat es convertí en una pedrera permanent.

A la ciutat tardoantiga, la topografia reticular de l'Alt Imperi va anar desapareixent i es donà un estretament i una desviació dels antics vials, que es van anar ocupant amb noves construccions. D'altra banda, la superfície urbana es desplaçà en sentit vertical i, en conseqüència, es produí un canvi important en els nivells de circulació. També es documenta un abandonament en la xarxa de sanejament, que ja es mantenia amb dificultat degut a la pujada de nivell dels carrers. Els grans edificis públics eren abandonats o readaptats, les termes de Sant Miquel van ser cristianitzades, però no sabem què va passar amb el temple d'August que avui es conserva al carrer del Paradís. En aquesta època, els temples eren abandonats i convertits en esglésies o reconvertits en espais d'habitació, però no hi ha dades arqueològiques en relació al de Barcelona. En qualsevol cas, l'edifici no va desaparèixer del tot: abandonat o readaptat, va seguir marcant la fisonomia de la ciutat.

A les *domus* es documenta un procés de compartimentació dels diferents àmbits fins a la total desaparició de la distribució original de la casa romana. Aquest procés es realitzà d'una manera progressiva i continuada, sense que suposés una ruptura brusca amb la planta original i, per tant, sense nivells de destrucció massius, únicament desmuntatges d'estructures que no es consideraven útils i construcció de nous elements, però mantenint-ne o aprofitant-ne les parets mestres. Aparegueren bancs, nous envans que delimitaven estances molt més petites, llars i paviments de cal o

12. M. ROSELLÓ I MESQUIDA, «Un establiment de producció de salades dels segles v-vi dC en Cullera (València)», *Qulaya* (Cullera), 1 (2005), pàg. 33-54; N. ALVAREZ et alii, «Salazones en el área del foro de *Valentia*, siglos IV-V», dins LAGÓSTENA, *Salsas y salazones...*, pàg. 327-333.

13. Sobre l'urbanisme de *Barcino*, vegeu: J. BELTRÁN DE HEREDIA, «El urbanismo romano y tardoantiguo de *Barcino* (Barcelona): una aportación a la topografía de la colonia», dins AAVV, *Civilización. Un viaje a las ciudades de la España Antigua. Catálogo de la exposición*, Alcalá de Henares, Ayuntamiento de Alcalá de Henares, 2006, pàg. 87-96. Una revisió del tema amb la incorporació de les darreres novetats arqueològiques ha estat presentat per l'autora d'aquest treball en l'article «*Barcino*, de colonia augustea a *sede regia* en época visigoda, las transformaciones urbanas a la luz de las nuevas aportaciones de la arqueología» dins *Arqueología, patrimonio i desenvolupament urbà. Problemàtica i solucions*, Girona, Universitat de Girona (en premsa).

14. L. OLMO, «Recópolis; una ciudad en una época de transformaciones», *Zona Arqueológica*, 9 (2008), pàg. 40-63.

terra batuda. Les sumptuoses *domus*, vivendes de les antigues elits, es convertiren en cases de veïns.¹⁵

No podem oblidar que, com ha manifestat en nombroses ocasions Javier Arce,¹⁶ la ciutat tardoantiga era, sobretot, un centre administratiu i de culte. En aquest sentit, i com ha posat de relleu l'arqueologia, hi ha una clara diferència entre l'edificació dels programes públics del poder establert i les construccions pròpies de l'arquitectura domèstica.¹⁷ En l'arquitectura oficial destacava amb llum pròpia el paper dels bisbes, de vegades anomenats "bisbes-constructors", veritables promotors d'amplis programes arquitectònics; una arquitectura del poder i la representació, com podem veure en el grup episcopal de Barcelona, en el qual el bisbe Ugnas hagué de tenir un paper important.

Un altre fenomen que es pot associar als canvis documentats a *Barcino* durant l'Antiguitat tardana és el constant recreixement dels nivells de circulació, fenomen que sembla general en la topografia urbana de tota la ciutat. Podríem dir que pràcticament 2,5 metres de dipòsits separen els nivells de circulació d'època romana dels d'època tardoantiga, i la potència de deposició dels segles v i vi dC supera el metre.¹⁸

En aquest període es pot constatar una nova ocupació dels espais públics que havia començat segles enrere. El primer vial ocupat va ser l'*intervallum*, amb proves arqueològiques corresponents al segle I dC i també al segle II. La tònica continuà en els segles III-IV. I també en època visigoda: s'ocuparen els pòrtics, les façanes s'avancaren fins la línia de la claveguera central del carrer, els traçats rectilinis alt-imperials es van anar convertint en carrerons més estrets, i en algun cas, com el *cardo minor*, situat a tocar del Grup Episcopal, en un carreró estret i oblic de tot just 1,40 metres d'amplada (els 9,5 metres primitius van quedar sensiblement reduïts amb el pas del segle).¹⁹

Per contra, a finals del segle VI o inicis del VII, altres zones de la ciutat es mostren buides i amb una ocupació que podríem classificar com marginal i amb una certa desestructuració urbana. Destaca un enterrament infantil datat en el segle VII sobre els nivells d'amortització de l'antiga *domus* del carrer del Bisbe Caçador, i un altre a tocar de la porta decumana occidental.²⁰

També cal parlar de l'espoliació i la reutilització de la pedra, un altre dels fenòmens que caracteritzaren la ciutat tardoantiga, ben documentat a *Barcino*. Però el fenomen de l'espoliació no es pot veure com un fenomen de caos i desordre, sinó

15. Per a més informació sobre aquest tema, vegeu: J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la Plaza del Rey», *QUARHIS*, 3 (2009), pàg. 142-169; i «Barcino durante...» i «Barcino, de colonia augustea...», ja citats anteriorment.

16. J. ARCE, «La ciudad en la España tardoromana: ¿continuidad o discontinuidad?» dins AAVV, *Ciudad y comunidad cívica en Hispania: siglos II y III d. C. Actes du colloque organisé par la Casa Velázquez et par le Consejo Superior de Investigaciones Científicas*, Madrid, Casa de Velázquez, 1993, pàg. 177-184.

17. J. BELTRÁN DE HEREDIA i E. REVILLA, «Metrologia i modulació dels edificis del segle VI del grup episcopal de Barcelona», *QUARHIS*, 3 (2009), pàg. 170-183; J. BELTRÁN DE HEREDIA i C. BONNET, «Arqueología y arquitectura de los siglos VI-VII en Barcelona: El grupo episcopal», dins AAVV, *Guerra y rebelión en la Antigüedad tardía. El siglo VII en España y su contexto mediterráneo. Acta Antiqua Complutensis. Actas del IV y V Encuentro Internacional Hispania en la Antigüedad Tardía*, Alcalá de Henares, Ayuntamiento de Alcalá de Henares, 2004, pàg. 155-180; BELTRÁN DE HEREDIA, «Barcino durante...».

18. Aquesta continuada deposició de sediments està ben documentada en les excavacions de la plaça del Rei, en les diferents intervencions de la plaça de San Miquel, en les del carrer del Bisbe Caçador i en la del carrer de San Honorat.

19. J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Continuitat i canvi en la topografia urbana», dins BELTRÁN DE HEREDIA, *De Barcino a Barcinona...*, pàg. 96-107.

20. MARTÍN, «El complejo termal...».

com una actuació oficial controlada pels poders públics, com han posat de manifest molts autors. A *Barcino* s'ha documentat un exemple molt il·lustratiu al respecte, el desmuntatge, a la segona meitat del segle VI, de l'escala de pedra que pujava al pas de ronda de la muralla. Sens dubte, es necessitava la pedra per a les construccions que s'estaven duent a terme en aquell moment al grup episcopal. Una actuació d'aquesta mena, en un element de caràcter militar, sols podia haver estat promoguda pels estaments del poder: l'Església i el poder polític visigot.

La ciutat episcopal

La ciutat tardoantiga era fonamentalment la ciutat episcopal, una ciutat que s'articulava a partir d'un punt fort, la comunitat cristiana urbana que girava al voltant del seu bisbe. En el segle v, el centre de la vida urbana –el focus polític-religiós– s'havia desplaçat del *forum* a l'angle nord de la ciutat, on estava situat el grup episcopal. El nucli urbà s'ordenava al voltant del nucli cristià, una organització que definia la imatge de la ciutat tardoantiga i que determinaria la imatge de la ciutat medieval. El *forum* havia perdut la seva funció primigènica i els elements característics d'aquesta àgora pública es començaven a desmuntar. Un gran nombre de pedestals honorífics, epigràfics i anepigràfics van ser aprofitats per construir el palau episcopal aixecat als primers anys del segle v.²¹

L'arqueologia i les fonts escrites parlen d'una dinamització o ressorgiment de la ciutat en la segona meitat del segle VI. Barcelona, València, Còrdova o Mèrida en són bons exemples. A *Barcino*, el dinamisme urbà estava impulsat per l'Església i l'Estat visigot. L'episcopat de Barcelona que, com hem vist, ja existia en el segle IV, es configurà amb força al segle v, i al segle VI s'amplià i monumentalitzà fins arribar a ocupar, pràcticament, un quart de la ciutat.

A la segona meitat del segle VI, el grup episcopal va ser objecte d'un ambiciós i complex projecte arquitectònic que va modificar definitivament la imatge del barri episcopal.²² Es monumentalitzaren edificis com el baptisteri i la sala de recepció del bisbe i s'ampliaren les construccions eclesials a l'est del nucli primitiu, amb edificis *ex novo*, com una església en planta de creu,²³ amb la seva necròpolis annexa, i un edifici palatí relacionat amb el poder civil visigot, la residència del *comes ciuitatis*. Aquesta relació topogràfica entre els edificis de caràcter religiós i civil es donà també a Mèrida, on el palau del *dux* estava junt al grup episcopal, a Recópolis, on la relació palau-basílica era molt estreta, o a Còrdova, on la seu episcopal agrupava també tots els edificis de representació del poder.²⁴ Com ha plantejat Sonia Gutiérrez:

21. BELTRÁN DE HEREDIA, «Orígens i evolució...».

22. C. BONNET i J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Cristianismo y espacio urbano en la antigüedad tardía. El ejemplo de *Barcino*», dins AAVV, *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, Valencia, Ayuntamiento de Valencia, 2000, pàg. 219-225; «El primer grupo episcopal de Barcelona», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 25 (2000), pàg. 467-490.

23. C. BONNET i J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Nuevas intervenciones arqueológicas en el Museo de Historia de la Ciudad: una iglesia de época visigótica en el grupo episcopal de Barcelona» dins AAVV, *IV Reunión d'Arqueologia Cristiana Hispánica (Cartagena, 16-19 d'abril de 1998)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, pàg. 135-144.

24. BELTRÁN DE HEREDIA, «Orígens i evolució...».

La vinculació del *dux*, el *comes ciuitatis* y la jerarquia episcopal con las ciudades es innegable, sobre todo a partir de que esta última comience a adquirir un papel decisorio en la administración civil de las mismas, en perfecta afinidad con sus élites laicas.²⁵

Una vinculació que podem veure també a la topografia urbana.

Ahora, es construí un nou palau episcopal i es monumentalitzaren amb pòrtics els principals espais de circulació i trànsit. La construcció d'un conjunt termal en aquest moment i la seva proximitat al Grup Episcopal, ens porta a posar-los en relació, tot i que és difícil fixar si estem davant d'un testimoni del paper d'evergetes dels bisbes, com passà a Roma, Nàpols o Lucca, o bé eren instal·lacions que varen formar part del propi grup episcopal.

Amb el cristianisme, els morts entren a les ciutats.²⁶ A Barcelona és d'especial interès la necròpoli de la plaça del Rei, una autèntica *area funeraria* a cel obert, limitada per murs i vinculada a una església amb planta de creu, segurament de caràcter martiriàl. La necròpoli va acollir només 24 enterraments (la meitat infantils),²⁷ datats a finals del segle VI i primers anys del segle VII, practicats en àmfores i caixes de *tegulae*. S'han localitzat altres enterraments privilegiats *intra muros* en relació als altres edificis del Grup Episcopal, com el baptisteri, o bé situats en passadissos o pòrtics funeraris. Es tracta d'inhumacions que evidencien un privilegi de proximitat a unes relíquies o a un lloc sant. Els cementiris episcopals eren destinats a les elits locals i a la jerarquia eclesiàstica, com podem veure a Barcelona i a València.

Cal suposar també l'existència d'altres edificis destinats al culte cristià *intra muros* al marge del Grup Episcopal. Es pot parlar de la cristianització de les termes públiques de San Miquel. La utilització d'un mosaic del segle II dC a l'edifici religiós medieval,²⁸ el material associat aparegut en les excavacions i la presència d'algun enterrament en caixa de *tegulae*, ajuden a situar el fenomen –ben documentat en altres llocs– de la reconversió de termes en esglésies: també a *Barcino*. Suposem igualment que l'actual església dels Sants Just i Pastor té un precedent anterior, com sembla indicar la seva advocació, que s'estén en època visigoda, i els elements arquitectònics d'època visigoda aprofitats a l'edifici.

La cristianització del *suburbium*

El món funerari cristià portà a una reordenació del *suburbium*: els morts s'agruparen al llarg de les vies i camins, però sobretot a l'entorn de les basíliques martirials. Principalment, les necròpolis s'agrupaven al *suburbium* oriental, al nord-est de la ciutat, i ocupaven àmplies zones de les quals es desconeixen els seus límits.

25. S. GUTIÉRREZ, «Ciudades y conquista. El fin de las civitates visigodas y la genesis de las *madun* islámicas del sures-te de al-Andalus», dins AAVV, *Genèse de la ville islamique en al-Andalus et au Maghreb occidental*, Madrid, Casa de Velázquez i CSIC, 1998, pàg. 137-157.
26. J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Inhumaciones privilegiadas *intramuros* durante la Antigüedad Tardía: El caso de *Barcino*», *Anales de Arqueología Cordobesa*, 19 (2008), pàg. 231-260.
27. Sembla que en aquella època els nens van ser un dels sectors més protegits, destinant-los amb major freqüència un emplaçament de privilegi.
28. La primera notícia documental de l'església de Sant Miquel data de l'any 951.

En el cas de Barcelona, cal destacar la continuïtat en els llocs de culte. Santa Maria del Mar és un exemple molt clar, tot i que no es coneix arqueològicament l'edifici de culte. La densitat d'enterraments localitzats (106 inhumacions) i l'existència de tota una sèrie d'estructures que es poden situar a l'Antiguitat tardana, ens porten a pensar en un focus d'atracció, segurament cultural, anterior a la primera referència documental de l'església, que és de l'any 1009.²⁹

En el solar ocupat per l'actual mercat de Santa Caterina, les excavacions arqueològiques han tret a la llum una important necròpoli tardoantiga, amb 130 tombes i diversos monuments familiars, mausoleus amb un nombre variant d'individus, de entre 1 a 6, que sens dubte van pertànyer a les elits locals.³⁰ Aquesta concentració d'enterraments degué originar-se per un focus cultural que es va mantenir fins el segle XIX, moment en el que s'enderrocaren l'església i el convent de Santa Caterina. La importància del lloc es posa de manifest també en els monuments funeraris familiars decorats amb pintures que imiten marbrejats, una decoració que també podem veure a la sala de recepció del bisbe del Grup Episcopal de Barcelona.

Cal fer un esment del procés de cristianització d'algunes viles, com la de l'actual plaça d'Antonio Maura, on l'existència d'un possible *martyrium* degué originar una extensa àrea d'enterraments. També la vila romana de Sant Pau del Camp, on es va localitzar un monument funerari altimperial i una àrea d'enterrament d'època cristiana. El monestir del segle X segurament és hereu d'un altre enclavament tardoantic, al voltant del qual es degué configurar una zona de necròpolis. Al claustre i a l'exterior de l'absis de l'església es van localitzar enterraments que es poden situar al període tardoantic. A més, la presència a l'edifici de capitells i impostes dels segles VI-VII vindria a confirmar aquesta hipòtesi.

Barcino, producció i comerç

Barcelona va ser una ciutat activa al llarg de l'Antiguitat tardana. Va mantenir vius els circuits comercials durant tota l'etapa en què formà part del domini visigòtic, cosa que mostra les troballes procedents de tot l'arc del Mediterrani. Al segle V-VI, arribaven al port de la colònia nombroses peces de vaixel·la de taula, llànties, contenidors per al transport (com les àmfores), atuells de cuina i d'emmagatzematge, *unguentaria*... Aquests objectes procedien d'Eivissa, l'illa de Lípari, el sud d'Itàlia, Sardenya, Cartagena i els tallers del nord d'Àfrica (les actuals Tunísia, Algèria i Líbia), Pamfília (avui Turquia asiàtica) o Palestina.³¹ També arribava ceràmica del sud-est peninsular i de ben segur d'altres indrets encara per concretar. Aquest fet mostra el caràcter portuari i comercial d'una ciutat costanera de la Mediterrània.

Barcino va ser una ciutat receptora i consumidora, però també productora, com han evidenciat els materials arqueològics, que també fan palesa una dinàmica

29. La necròpoli de Santa Maria del Mar està en un procés d'estudi. Vegeu: J. BELTRÁN DE HEREDIA, «*Barcino*, durant l'antiguitat tardana», *QUARHIS*, 5 (2009), pàg. 219-221.

30. J. AGUELO, J. HUERTAS i F. PUIG, «Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució», *QUARHIS*, 1 (2005), pàg. 11-44.

31. R. JÁRREGA, «Los contextos cerámicos tardoantiguos del grupo episcopal de *Barcino*», dins AAVV, *Guerra y rebelión...*, pàg. 231-251.

comercial complexa. Els estudis realitzats a partir de la ceràmica del jaciment de plaça del Rei han permès de situar diferents tallers de terrissa a la ciutat. S'han pogut identificar –fins el moment– vuit fàbriques diferents que apunten a una important producció local, amb un gran nombre de petits tallers que s'encarregaven de proveir la ciutat.³²

La producció de ceràmica tardoantiga feta a Barcelona també anava destinada a un mercat local o regional, com ho demostra la troballa d'aquestes peces a la zona del Maresme. Els estudis de ceràmica ens expliquen com Barcelona semblava tenir una dinàmica comercial complexa, diferent respecte de les que s'han estudiant a les àrees que l'envolten, com el Maresme o la zona de Darrò.

Tanmateix, pel que fa l'Antiguitat tardana, podem parlar d'una producció de vidre a la ciutat, com ho demostra el forn trobat en els nivells d'amortització de la zona termal de la domus del Bisbe Caçador. L'any 2005 ja s'apuntava que hi havia prou indicis per parlar d'una producció de vidre al segle vii a Barcelona. La presència de residus vinculats a aquesta activitat, alguns dels quals mantenien la forma del gresol, van donar peu a plantejar aquesta hipòtesi.³³

32. El estudis ceràmics de la plaça del Rei, publicats l'any 2005, van permetre presentar per primera vegada un tipologia de la ceràmica comuna que es troba habitualment a la ciutat en contextos dels segles v-vii i definir les distintes fàbriques. Actualment, tenim en curs una segona fase d'estudi. J. BELTRÁN DE HEREDIA, «La cerámica común del yacimiento de la Plaza del Rey (siglos v-vii): aportación al estudio de la cerámica común tardoantigua de Barcelona (España)», dins AAVV, *1r Congrés Internacional sobre ceràmiques Comunes, de Cuina i Àmfores de l'Antiguitat Tardana a la Mediterrània* (2002), Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005, pàg. 137-150; «Las producciones locales e importaciones de cerámica común del yacimiento de la plaza del Rey de Barcelona, entre la época visigoda y el período islámico. Siglos vi-viii », *QUARHIS*, 1 (2005), pàg. 68-89; J. BUXEDA i M. A. CAU, «Caracterització arqueomètrica de les ceràmiques tardanes de la plaça del Rei de Barcelona», *QUARHIS*, 1 (2005), pàg. 90-99.

33. , «La ceràmica común...», pàg. 75.